

המופיעות בהן, יש להם משקל רב. והנה שניהם מצטטים 'פרה אדומה', והרא"ם אף מתקשה בכך. צריכים אנו להניח אם כן שאותן שתי טעויות כבר התרחשו לפני תקופת הרמב"ן, ואף להניח שהרמב"ן והרא"ם שניהם ראו אותם כתבי יד או דפוסים.

שנית: במהדורת 'כתר תורה' של חומש 'שי למורא' יש אוסף חשוב של שינויי נוסחאות ברש"י, ושם מובאת משני כתבי יד הגירסה "שבת ו**כיבוד אב ואם** ופרה אדומה ודינין". בכתב יד אחר שנמצא שם, הנוסח הוא "ופרשת פרה אדומה". שני נוסחים אלו אינם יכולים להתיישב עם הצעת ה'תורה תמימה', הראשון כותב את כיבוד אב ואם **זולת** פרה אדומה, והשני כותב 'פרשת פרה אדומה', ולא שייך לומר שהיה כתוב 'פרשת כיבוד אב', כי כיבוד אב הוא מצוה הכתובה בפסוק אחד, ולא בפרשה, ואין למצוא ביטוי כזה בשום מקום¹⁴.

שלישית: במקום אחר (שמות כד, ג) כותב רש"י שמשה רבינו צוה לעם ישראל לפני מתן תורה 'את כל המשפטים', דהיינו שבע מצוות שנצטוו בני נח. ושבת ו**כבוד אב ואם** ו**פרה אדומה ודינין שניתנו להם במרה**". הרי לנו שוב שכיבוד אב ואם מופיע ליד פרה אדומה, ואי אפשר לפתור כאן את הענין כהצעת בעל תורה תמימה.

רביעית: ר' יעקב שמואל שפיגל הי"ו הראה בסדרת מאמרים מפליאה בבקיאותה (נתפרסמה ב'ישורון' החל מכרך י' ואילך) כשמעט לא נהגו להשתמש בראשי תיבות שאינם שכיחים, או מטעים. אלא וכל ההצעות לפתירת בעיות על ידי הנחת ראשי תיבות שונים, בדרך כלל מתבררות כלא נכונות.

ואף כאן: ה'תורה תמימה' מניח שנכתב בתחילה כ"א במקום 'כיבוד אב'. אבל ראשי תיבות אלו מתפרשות 'כל אחד' או 'כי אם' הרבה יותר מאשר 'כיבוד אב', ולא סביר להניח שכותב או מדפיס ישתמש בראשי תיבות שיטעו את הקורא.

ואפילו אם נניח שכותב אחד החליט לכתוב 'כיבוד אב' בראשי תיבות, מסתבר יותר לכתוב 'כיבוד אב ואם' [כמו שבאמת מופיע בשני כתבי היד שהובאו לעיל] בראשי תיבות. היינו 'כאו"א'.

בדקתי בתוכנת פרוייקט השו"ת את ההופעות של ראשי התיבות 'כאו"א', נתקבלו 1113 תוצאות. בדקתי את 120 הראשונות, וכולן - פירושן 'כל אחד ואחד' ואפילו אחת מהן לא 'כיבוד אב ואם'¹⁵.

14 כמו כן מוכח מנוסח דפוס ראשון 'ופרשת אדומה', הגם שברור שנשמטה שם מילת 'פרה', מכל מקום המילה 'פרשת' מוכיחה שלא היה כתוב שם כיבוד אב.

15 קטע זה הובא אחריו התפרסמו במכתב ששלחתי לקובץ 'בית אהרן וישראל', והתפרסם בגליון קנ"ג, עמ' קנ"ו. עיין שם גם בהוספת הגר"מ מאוזו שליט"א בגליון הבא, עמוד קמ"ג.

עירוני תבשילין

בספר 'קול אליהו' על התורה (פרשת תולדות, כו) הובא בשם הגר"א להגיה את מאמר רב אשי (יומא כח): 'קיים אברהם אבינו אפילו עירוני תבשילין'. לפי המובא שם תמה הגר"א היכן מרומז במקרא עירוני תבשילין? לפיכך שיער שהיה כתוב קודם לכן 'ע"ת' בראשי תיבות, והכוונה היתה לערובי תחומין, ודבר זה נלמד ממילת 'עקב אשר שמע אברהם בקולי'¹⁶, שהרי עירוני תחומין קשורים להליכת אדם ברגליו. ולבסוף מדפיס או מעתיק פתח 'עירוני תבשילין'.

גם כאן קשה מאוד לקבל הנחה זו: שבעה כתבי יד של תלמוד בבלי [בתכנת עדי נוסח] כולם כאחד כותבים 'עירוני תבשילין', ואין אפילו אחד בראשי תיבות [אחד מהם כותב 'ערובי תבש', וגם זה מוכיח שלא קיצרו אלא באופן שהנשאר יהיה מובן]. ואם נרצה לומר שהיתה כאן פתיחה מוטעית - נצטרך לומר שהיה אב אחד לכל כתבי היד האלו שהיה כתוב בו 'ע"ת', ולאחר מכן בא סופר אחר ופתח 'ערובי תבשילין', וכל כתבי היד האלו הם תולדותיו. זה כמעט בלתי אפשרי למי שיודע קצת בענינים אלו. ויש לפקפק אם באמת יצאו דברים אלו מפי הגר"א, שכן כידוע דברים רבים המיוחסים לו לא יצאו מפיו.

אמנם כאן יש לפחות מקור אחד הכותב כך. בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' צד): "אמרו ז"ל קיים אברהם אפילו ערובי תחומין".

אדיר וחזק - או אופנים וחיות

בקדושה של תפילת שחרית של שבת אנו אומרים "או בקול רעש גדול אדיר וחזק משמיעים קול". נוסח זה נראה מוקשה לעין ממבט ראשון, כי אין מבואר מי הם המשמיעים את הקול ברעש גדול. הראשון שעמד על כך ככל הידוע לי הוא רבי אריה צבי פרומר הי"ד (אב"ד קוז'יגלוב וראש ישיבת חכמי לובלין) שכתב בספרו 'ארץ צבי' (חלק ב' ליקוטים - תשובה):

יש להעיר שבקדושה שאומרים בחזרת הש"ץ בשב"ק משנים ממה שאומרים אחרי ברכת יוצר אור לפני השמונה עשרה. כי לפני שמו"ע אומרים: והאופנים וחיות הקודש ברעש גדול מתנשאים לעומת שרפים וכו'. - ובחזרת הש"ץ אומרים "אדיר וחזק משמיעים קול" ולא אומרים מי הם המשמיעים את הקול. ונראה לומר כי זו שגיאה וזה נובע מכיון שלפני מאות בשנים שעוד לא הופיע דפוסים, כל הספרים וסדורים לתפילה היו בכתב יד, ובכתב יד היו הרבה מילים כתובות בראשי תיבות, וגם הקדושה היתה כתובה בכת"י, ונראה היה כתוב "או בקול רעש גדול או"ח משמיעים קול" והכוונה היתה: אופנים וחיות, אבל אחד המדפיסים שגג והדפיס מזה את המילים 'אדיר וחזק'. ולולי דמסתפינא מזה שכבר אומרים ככה בקדושה מאות בשנים, הייתי

16 על המשכו של פסוק זה 'מצוותי חוקותי ותורותי' מוסבים דברי רב אשי שם.

מתקן להגיד "אז בקול רעש גדול אופנים וחיות משמיעים קול" כמו שאומרים בסדר קדושה שלפני שמונה עשרה.

רא"צ פרומר עומד על כך שלפי הנוסח 'אדיר וחזק' לא מוזכר מי הם המשמיעים את הקול. בעוד שבקדושת יוצר מפורש שהם האופנים והחיות, ומדוע בחזרת הש"ץ הם אינם מוזכרים? על זאת יש להוסיף שהקטע הזה בקדושה מתחלק באופן טבעי לחלקים כמעט שווים במילותיהם, **אז בקול רעש גדול / אדיר וחזק משמיעים קול / מתנשאים לעומת שרפים / לעומתם משבחים ואומרים**. ואילו לפי הנוסח שלנו אי אפשר לפסק כך, כי 'אדיר וחזק' הוא המשך התיאור של הקול. אפשר לראות שכל שליח ציבור מפסיק באופן טבעי בין המילים 'רעש גדול' לבין 'אדיר וחזק'. דבר שלפי הנוסח שלנו הוא בלתי אפשרי.

ועוד והוא העיקר: אם נתעמק מעט במבנה ה'קדושה' נראה שהוא בעצם שילוב בין נבואת ישעיה ונבואת יחזקאל. בנבואת ישעיה (פרק ו פסוקים ב-ג) כתוב: **"שְׂרָפִים עֹמְדִים מִפְּעַל לוֹ שֵׁשׁ כְּנָפִים שֵׁשׁ כְּנָפִים לְאֶחָד בָּשָׂתִים יְכֹסֶה פָּנָיו וּבָשָׂתִים יְכֹסֶה רַגְלָיו וּבָשָׂתִים יְעוֹפֶף, וְקָרָא זֶה אֶל זֶה וְאָמַר קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ"** וכו'. ובנבואת יחזקאל הפותחת במעשה המרכבה כתוב באריכות על החיות והאופנים, ובפסוקים יט-כא כתוב **"וְהָיָה הַחַיִּית מַעַל הָאָרֶץ יִנְשָׂאוּ הָאֹפָנִים... וְהַנְּשָׂאִים מַעַל הָאָרֶץ יִנְשָׂאוּ הָאֹפָנִים לְעֹמֶתָם כִּי רוּחַ הַחַיָּה בְּאֹפָנִים"**. ובפרק ג (פסוקים יב-יג) כתוב **"נִתְּשָׂאִי רוּחַ וְאֶשְׁמַע אֶחָרִי קוֹל רַעַשׁ גָּדוֹל בְּרוּךְ ה' מִקּוֹמוֹ, וְקוֹל כְּנָפֵי הַחַיִּית מְשִׁיקוֹת אֶשָּׁה אֶל אֲחֻתָּהּ וְקוֹל הָאֹפָנִים לְעֹמֶתָם, וְקוֹל רַעַשׁ גָּדוֹל"**.

אם נשים לב נראה שהקדושה היא תמצית של הפסוקים האלה: הקטע הראשון הוא 'נקדישך ונעריצך כנועם שיח סוד שרפי קודש המשלשים לך קדושה **ככתוב על יד נביאך** וְקָרָא זֶה אֶל זֶה וְאָמַר: קָדוֹשׁ... והיינו ישעיה הנביא. ובקטע השני: "אז בקול רעש גדול אדיר וחזק משמיעים קול מתנשאים לעומת שרפים לעומתם משבחים ואומרים: בְּרוּךְ..." זו היא נבואת יחזקאל שכתוב בה שהאופנים והחיות מתנשאים מעל הארץ, ושהם משמיעים קול רַעַשׁ גָּדוֹל.

אמנם יחזקאל הנביא אינו אומר שהאופנים והחיות מתנשאים לעומת השרפים, אבל פיוט הקדושה בעצם מלמד אותנו ששתי הנבואות הם שני חלקים של אותו מעשה מרכבה, וכמבואר במסכת חגיגה (יג): "אמר רבא: כל שראה יחזקאל ראה ישעיה. למה יחזקאל דומה? לבן כפר שראה את המלך, ולמה ישעיה דומה? לבן כרך שראה את המלך". כלומר, גם ישעיה ראה את מעשה המרכבה המפורש ביחזקאל אלא שלא פירט את מה שראה (כמבואר ברש"י שם). ישעיה אומר בנבואתו את מה שאומרים השרפים, ויחזקאל אומר את דברי האופנים והחיות. נבואה אחת משלימה את השניה. וכך מבואר בחולין (דף צב.) "ברוך - אופנים הוא דאמרי ליה", ויעוין בארוכה בתוספות שם.

לפי זה בולט שבעתיים חסרונה של הזכרת האופנים והחיות המוזכרים בקדושת יוצר "והאופנים וחיות הקודש ברעש גדול מתנשאים לעומת שרפים", שהרי כל עיקר אמירת ברוך

נאמרת על ידי האופנים והחיות והם אלו שמתנשאים לעומת השרפים. והרי זו ראייה גדולה לכאורה למה שטען רא"צ פרומר שהיה כתוב כאן 'אופנים וחיות'.

ואם לא די בכך הרי שבסידור רבינו שלמה המיוחס לרבינו שלמה ב"ר שמשון מגרמייזא (הוצ' הרשלר), מובא נוסח הקדושה משולב עם ביאור, ומתוכן הדברים נראה שגירסתו היתה 'אופנים וחיות'. זה לשונו (עמ' קסז): **אז בקול רעש - אז כשמקדישים השרפים כדכתיב (ישעיה ו ב) 'שְׂרָפִים עֹמְדִים מִפְּעַל לוֹ, וְכָתִיב (שם פסוק ג) 'וְקָרָא זֶה אֶל זֶה וְאָמַר'. האופנים וחיות הקודש בקול רעש גדול משמיעים קול**, כדכתיב (יחזקאל ג יב) **'וְאֶשְׁמַע אֶחָרִי קוֹל רַעַשׁ גָּדוֹל, וּמִתְנַשְּׂאִים לְעוֹמֵת שְׂרָפִים כְּדִכְתִּיב (שם א כא) 'יִנְשָׂאוּ הָאֹפָנִים לְעֹמֶתָם'**. ואומר באותן קול שמשמיעים (שם ג יב) **'בְּרוּךְ כְּבוֹד ה' מִקּוֹמוֹ'**.

אותו נוסח בדיוק נמצא בסידור חסידי אשכנז (הוצ' הרשלר שם עמ' קסח). והרי יש לנו לכאורה טעמים חזקים מאוד לטענתו של רא"צ פרומר, איבעית אימא קרא ואיבעית אימא סברא.

אמנם אפילו כאן כמעט בטוח שסברא זו איננה נכונה. כי בסידור רב סעדיה גאון (הוצ' מקיצי נרדמים עמ' לח) כתוב **"אז בקול רעש גדול אדיר וחזק ונורא משמיעים קולם"** למילת 'ונורא' כבר אין הסבר של ראשי תיבות. ובברכת יוצר כתוב שם (עמ' לז): **"וחיות הקודש עם האופנים ברעש גדול אדיר וחזק ונורא לעומתם משבחים ואומרים"** הרי שמוזכרים כאן האופנים וחיות וגם אדיר וחזק [וכנ"ל בסידור רבינו שלמה ברבי נתן הסיג'ילמסי שחי בדור שלאחר הרי"ף (ירושלים תשנ"ה עמ' יב): **"והאופנים וחיות הקדש המתנשאים סלה בקול רעש גדול אדיר וחזק, לעומתם משבחים ואמרינ'"]**. גם הנוסח בסידור ר' עמרם גאון הוא 'אדיר וחזק', וכנ"ל בסידור הרוקח ובמחזור ויטרי. הרי לנו שגירסא זו של 'אדיר וחזק' יסודתה בהררי קודש, וחלילה לתלות אותה בטעות סופר שרס"ג ור' עמרם גאון ומחזור ויטרי כולם לא שמו לב אליה, דבר שלא יתכן כלל.

הקושיות ששאלנו הן קושיות, קשה להבין מדוע אין האופנים והחיות מוזכרים בקדושה של חזרת הש"ץ, אבל המילים 'אדיר וחזק' ודאי לא צמחו מתוך פיענוח מוטעה של ראשי תיבות. לסיכום: זוהי חולשתן של ההשערות. הן יכולות להיות יפות ומסתברות אך בלא בסיס מוצק הן מתגלות בדרך כלל כאבק פורח.